

Jelena Vićentić*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Razvoj i dekolonijalni zaokret: pristup, pojmovi, kritike i alternative**

Apstrakt

Nakon decenija kritičkog sagledavanja iz perspektive različitih teorijskih stanovišta, razmatranje razvoja kao osporavanog i kontradiktornog pojma se nastavlja. U radu će biti predstavljen doprinos dekolonijalne misli kritikama razvoja i istraženi načini na koje ovaj pristup kroz epistemološki iskorak, poznat kao dekolonijalni zaokret, omogućava obuhvatnije sagledavanje problema i alternativa. Oslanjajući se na genealogiju i ključne pojmove dekolonijalne teorije, rad postavlja konture dekolonijalnih shvatanja razvoja kao segmenta retorike modernosti i prakse kojom se reprodukuje kolonijalnost.

Ključne reči:

kolonijalnost, modernost, kolonijalna razlika, dekolonijalna opcija, razvoj

UVOD

Kritika dominantne paradigme razvoja se u akademskim okvirima odvija pod uticajem teorije zavisnosti, postrazvojne teorije, lingvističke strukturalističke misli, poststrukturalističke kritike razvoja i konačno, tokom poslednjih decenija, dekolonijalne misli. U pristupu razvoju pomenute škole imaju veliki broj zajedničkih mesta. Analiza je primarno usmerena na rezultate razvojnog poduhvata, koji su teško dokazivi. Teorija zavisnosti iznosi kritiku teorije

---

* jelenavicentic@live.com

** Rad je nastao kao rezultat istraživanja preduzetog za potrebe izrade doktorske disertacije.

modernizacije i politika razvoja kao međunarodne institucije, ukazujući na uticaj istorijskih i savremenih nametnutih ekonomskih odnosa, kako bi se buduće politike i strategije razvoja učinile pravednijim i efikasnijim. Teorije participacije ukazuju na problematiku paternalizma i elitizma, upravljanja nametnutim projektima razvoja odozgo, bez formalnog doprinosa znanja, iskustva ili odlučivanja 'ciljnih' grupa.¹

Dalja analiza diskursa i sadržaja razvojnih politika i strategija ukazuje na neuhvatljiv i rastegljiv pojam u temelju međunarodne institucije projektovanog razvoja, koja obuhvata vladin i nevladin sektor, međunarodne i nacionalne instance u jednakoj meri. Po različitim osnovama je do danas u tolikoj meri osporavan da sam pojam sadrži niz ponekad suprotstavljenih značenja, ne uspevajući, međutim, da odbaci hijerarhijske, patrijarhalne i kolonijalne pretpostavke. Istovremeno, sagledavanje karaktera institucije razvoja ukazuje na njenu nepokolebljivu evrocentričnost, strukturalni rasizam i klasizam i očuvanje kontinuiteta hijerarhijskih vrednosti iz ranijeg kolonijalnog perioda.² Neki od autora dekonstruišu pojam i instituciju razvoja do njenog potpunog rasplinjavanja u mitsko verovanje, ideološko predubedenje ili ideologiju za sebe, čija je uloga legitimisanje postojećeg hegemonog poretka. Bez negiranja evidentnih potreba većinskog dela sveta za poboljšanjem uslova za život, postrazvojna škola tako poziva na alternative razvoju, a ne alternativni razvoj.³

Pomenute kritike razvoja izazivaju reakciju unutar akademske zajednice i među praktičarima. Javljaju se tvrdnje kontinuiteta evrocentrične normativnosti u samim postrazvojnim kritikama, u esencijalističkim prikazima 'Trećeg sveta' koji u jednakoj (diskurzivnoj) meri promovišu hijerarhije kao i institucionalne forme razvoja. Posebno im se zamera odsustvo prihvatljivih predloga i opcija za prevazilaženje izazova koje razvojna delatnost nameće. Dekolonijalna misao nudi priliku da se neki od ovih teorijskih problema prevaziđu. Članak omogućava uvid u poreklo i osnovne pojmove dekolonijalne teorije, kao i analitičke kategorije koje angažuje insistirajući na nemogućnosti univerzalnih rešenja. Ishodište za analizu je pritom postavljeno unutar kolonijalne matrice moći i graničnog ljudskog iskustva, ne dopuštajući esencijalizaciju i isključivost binarizma.

---

1 Silvio Waisbord, "Family Tree of Theories, Methodologies, and Strategies in Development Communication" in: Servaes J. (ed.), *Handbook of Communication for Development and Social Change*, Springer, Singapore, 2018.

2 Arda Bilgen, Aftab Nasir & Julia Schöneberg, "Why positionalities matter: reflections on power, hierarchy, and knowledges in 'development' research", *Canadian Journal of Development Studies*, 2021.

3 Wolfgang Sachs (Ed.), *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*, 2nd edition, Zed Books, London, 2010.

DEKOLONIJALNI PRISTUP KAO OPCIJA – GENEALOGIJA I OSNOVNA ODREĐENJA

Teorija modernosti/kolonijalnosti – poznata i kao dekolonijalna teorija ili 'opcija' – ishodište ima u teoriji zavisnosti i teoriji svetskog sistema, na temeljima teorijskih postavki Kihana i Valerstina.⁴ Nastavlja da se razvija dopunjena konceptima kolonijalnosti moći ili kolonijalne matrice moći, koji će biti pojašnjeni dalje u tekstu. Dekolonijalna kritika izlazi iz okvira istorijske i ekonomske analize proizvodnje nerazvijenosti ili nerazvijenosti kao rezultata i željenog učinka razvojnih inicijativa zapadnih država u cilju očuvanja odnosa eksploatacije.⁵ Nastavlja da razvija kritiku linearnog razvoja ili razvoja u istorijski uslovljenim i neophodnim etapama, „kao linearni evolutivni kontinuum, od primitivnog ka civilizovanom; od tradicionalnog ka modernom; od divljeg ka racionalnom; od proto-kapitalizma do kapitalizma”.⁶ Zadržava se, međutim, na Frankovoj ideji o nevidljivim sponama između satelita i metropole i produbljuje je. Dodatno, usmerava se na pitanja otvorena Frankovim negiranjem postojanja 'dualnih' društava nerazvijenih država gde je jedan segment – lokalna metropola kao spona sa svetskom – izložen dejstvu modernosti, kapitalizma i napretka, dok je najveći deo date države i društva 'zaostao' u anahronim društvenim i ekonomskim formama, zaleđen u vremenu, pošteđen uticaja modernosti i 'civilizacije'.

Modernost je obeležena proizvodnjom realnosti kroz otuđenje teritorija i resursa, kreiranjem nove paradigme univerzalnog znanja, kao i narativima napretka kao istorijske izuzetnosti zapadnog sveta, neumitnog razvoja, društvene evolucije i totaliteta (svetskog) društvenog bića.⁷ Kolonijalnost kao naličje modernosti predstavlja kontinuitet kolonijalnog odnosa moći nakon formalnog prekida kolonijalizma, i dalje se odražavajući u globalnoj raspodeli rada, ali i hijerarhijskom poimanju ljudskog života.⁸ Jednovremeno, koloni-

---

⁴ Anibal Quijano, "Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America". *Nepantla: Views from South* 1(3), 2000; Walter D. Mignolo (ed.), *Globalization and the Decolonial Option*, Routledge, London and New York, 2010.

⁵ Andre Gunder Frank, "The Development of Underdevelopment", *Monthly Review Press*, New York, 1966.

⁶ Anibal Quijano, "Coloniality and Modernity/Rationality", *Cultural Studies* 21(2–3): 168–178, 2007, p. 176.

⁷ Santiago Castro-Gómez and Ramón Grosfoguel, *El Giro Decolonial – Reflexiones Para Una Diversidad Epistemica Mas Alla Del Capitalismo Global*, Instituto de estudios Sociales Contemporaneos, Bogota 2007; Enrique Dussel, "Europe, Modernity, and Eurocentrism". *Nepantla: Views from South* 1(3), 2000.

⁸ Ramon Grosfoguel and Ana Margarita Cervantes-Rodriguez, *The Modern/Colonial/Capitalist World-System in the Twentieth Century: Global Processes, Antisystemic*

jalnost se odlikuje brisanjem znanja, stvarnosti, kultura, vrednosti koje stoje na putu modernosti; kreira hijerarhijske poretke zasnovane na rodu i rasi sa ciljem efikasnijeg administriranja moći i efikasnijeg upravljanja uz isključivanje suvišnih elemenata.⁹

Dekolonijalna misao u prvi plan stavlja neizbežnu izloženost svih delova sveta efektima modernosti i kolonijalnosti sa različitim manifestacijama uključenosti ili učešća u kolonijalnoj matrici moći. Zadire u sferu ontologije i epistemologije, zahtevajući dekolonijalni zaokret u sagledavanju efekata modernosti na društva, kulture, politike i znanja. Dostignuća modernosti kao proizvod blagostanja izgrađenog na temeljima kolonijalnih osvajanja, neodvojivo su vezana i istorijski neodvojiva od potčinjavanja i izrabljivanja stanovništva i eksploatacije prirodnih resursa kolonija/periferije.¹⁰ Drugim rečima, otuđenje teritorija i resursa počiva na uništenju (fizičkom) i brisanju (istorijskom, saznanom) svetova koji su mu prethodili. Univerzalno (evrocentrično) znanje i narativi napretka pružaju racionalni, saznajni i moralni osnov i opravdanje postojećeg poretka. Kolonijalna matrica moći kao trenutni svetski poredak, svoju dinamiku, odnose moći i eksploatacije zasniva na stanju svetskog sistema od vremena kolonijalnog uspona. Kolonijalnost povlači za sobom binarne podele, vrednosno-rasne hijerarhije, evrocentrizam, isključenja, svođenje na drugost i proizvodnju 'niže kategorije' čovečnosti.¹¹ Kolonijalnost kroz ove pojave ima uporište u institucijama znanja, moći, ekonomije, kulture.

Dekolonijalna škola je, prema nekim od novijih pokušaja sistematizacije novijih teorijskih pravaca, svrstana u takozvani drugi talas postkolonijalne misli.¹² U iscrpnom pregledu razvoja postkolonijalne misli i njenom uticaju na sociologiju, Go dekolonijalne mislioe stavlja u zajedničku i metodološki i tematski raznovrsnu kategoriju poststrukturalističke i feminističke misli, dovodeći ih u blisku vezu sa indigenom sociologijom. Indigena sociologija, iako nimalo homogena i sa više različitih tokova u različitim regionima, prethodi i repliče se sa dekolonijalnom teorijom. Ovde je, ipak, potrebno razgrani-

---

Movements, and the Geopolitics of Knowledge, Greenwood Press, Westport/London, 2002.

- ⁹ María Lugones, *Peregrinajes/Pilgrimages: Theorizing Coalition Against Multiple Oppressions*, Rowman & Littlefield Press, New York, 2003.
- ¹⁰ Manuela Boatcă, *Global Inequalities Beyond Occidentalism*, Routledge, 2015; Santiago Castro-Gómez and Ramón Grosfoguel, *El Giro Decolonial*, op. cit., Anibal Quijano, "Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America", op. cit.
- ¹¹ Nelson Maldonado-Torres, "On the Coloniality of Human Rights". *Revista Crítica de Ciências Sociais* (114), 2017.
- ¹² Julian Go, *Postcolonial Thought and Social Theory*, Oxford University Press, New York, 2016.

čenje između postkolonijalne i dekolonijalne teorije. Postkolonijalna teorija, raznolika kolekcija kritičke misli sa ishodištem u imperiji, danas prisutna, produktivna i zahvalna za primenu u svim naučnim oblastima, proizlazi iz humanističkih nauka i delatnosti naučnika sa sedištem na Globalnom severu.¹³ Dekolonijalna misao korene vuče iz Trećeg sveta, sa ishodištem u političkoj misli Fanona (Franz Fanon), Sezera (Aime Cesaire) i Dubojza (W.E.B. Du Bois), ekonomskim postavkama teorije zavisnosti i inspiracijom u teologiji i filozofiji oslobođenja.¹⁴ Ona prihvata osnovnu premisu indigenih metodologija, potrebu da se prevaziđu kolonijalnost znanja, epistemicid i revitalizuju potčinjena ili izbrisana znanja.

Kako neki od novih pokušaja sistematizacije dekolonijalne misli predlažu, može se razlikovati nekoliko različitih tokova, u skladu sa geografskim i istorijskim kontekstima.¹⁵ Tako neki ranom afričkom strujom smatraju kejnijskog književnika i filozofa Tionga (Ngāgī wa Thiong’o) sa teorijom kolonijalnog otuđenja kroz istrebljenje kultura, istorije i jezika, koji se nametanjem jezika kolonizatora obezvređuju i nestaju.¹⁶ Od osamdesetih godina XX veka, nigerijski mislilac Akivovo (Akinsola Akiwowo) nastupa sa zahtevom da se društvene nauke, inherentno evrocentrične, preorijentišu prema drugim stvarnostima i da se normalizuje upotreba afričkih kulturnih koncepata kao analitičkih oruđa za razumevanje afričke stvarnosti. Azijska struja jedino se uslovno može shvatiti kao jedinstvena, uzevši u obzir da obuhvata širok krug mislilaca i teorijskih stanovišta. Počevši od Rizala, filipinskog mislioca iz XIX veka, koji je pisao o efektima kolonizacije, kreiranju kolonijalnog znanja i kolonijalnih istorijskih konstrukcija, kao i o smislu emancipacije.¹⁷ Među prethodnike se svrstavaju i Sajed Husein Alatas, posebno njegovo rasvetljavanje mita o ‘lenjim domorocima’, kao i Škola subalernih studija i Ranadit Guha.¹⁸

---

¹³ Primera radi, tri vodeća imena postkolonijalne teorije, Said (Edward Said), Spivak (Gayatri Chakravorty Spivak) i Baba (Homi Babha).

¹⁴ Metodološke smernice i principi dekolonijalne istraživačke etike su zacrtani u delu maorske sociološkinje Linde Tuhivaj Smit, značajni kako za dalji razvoj indigenih, tako i dekolonijalnih metodologija. Enrique Dussel, “Europe, Modernity, and Eurocentrism”, op. cit.; Linda Tuhiwai Smith, *Decolonizing Methodologies*, Zed Books, London, 1999.

¹⁵ Julian Go, *Postcolonial Thought and Social Theory*, op. cit., pp. 147–149.

¹⁶ Leon Moosavi, “The Decolonial Bandwagon and the Dangers of Intellectual Decolonisation”, *International Review of Sociology*, 2020.

¹⁷ Syed Farid Alatas & Vineeta Sinha, *Sociological Theory Beyond the Canon*, Palgrave Macmillan, London and Singapore, 2017.

¹⁸ Svrtavana u drugi talas postkolonijalne misli, Škola subalernih studija proističe iz istoriografske delatnosti grupe indijskih istoričara, uključujući Ranadit Guhu i

Feminizam generalno, a posebno feminizam Trećeg sveta smatra se značajnim uticajem na dekolonijalne mislioce latinoameričke grupe.¹⁹ Rečnikom savremene feminističke teorije, ukoliko se iskoriste koncepti priznanja (*recognition*) i redistribucije (*redistribution*), koje je Nensi Frejzer (Nancy Fraser) ustanovila kao neodvojive u kontekstu socijalne pravde, dekolonijalno stanište je upravo na mestu susreta priznanja i redistribucije i stapanja svih marginalizovanih identitetskih osnova u njihovom višeličju, a ne jednoobraznosti.²⁰ Said i Spivak se tako mogu sagledati pre kao inspiracija dekolonijalne misli, a ne njeni začetnici.²¹ Primera radi, Dabaši (Hamid Dabashi), istovremeno sledbenik Saida i aktivni učesnik dekolonijalnih debata, stapa Saidovu kritiku diskursa orijentalizma i Minjolov (Walter Mignolo) zahtev za 'epistemičkom neposlušnošću' u jedan zahtev za devesternizacijom koja će po sebi dovesti do intelektualne dekolonizacije.²²

Latinoamerička istraživačka grupa 'Modernost/kolonijalnost' daje najvidljiviji doprinos dekolonijalnoj misli danas. Korene Minjolo pronalazi u delu kolumbijskog sociologa Orlanda Fals-Borde, koji sagledava liberalizam i socijalističke alternative liberalizmu u onoj formi u kojoj su ponuđene u

---

Dipeša Čakrabartija, kao kritičko čitanje dominantnih i elitističkih narativa istorije Indije. Cilj je da se u središte stave znanje, iskustvo i doživljaji kolonizovanog naroda, umesto kolonijalnih administratora ili nacionalnih elita. Julian Go, *Postcolonial Thought and Social Theory*, op. cit., p. 45.

¹⁹ Chandra Talpade Mohanty, "Under Western Eyes – Feminist Scholarship and Colonial Discourses", *Boundary 2* 12(3/13), 1984. Rad Glorije Anzaldua, pripadnice pokreta feministkinja Trećeg sveta, izvršio je presudan uticaj na stvaralaštvo Marije Lugones. Anzalduin koncept 'graničnog mišljenja' Minjolo razvija u sklopu koncepta kolonijalne razlike.

²⁰ Nancy Fraser, "Recognition, Redistribution and Representation in Capitalist Global Society", *Acta Sociologica*, Vol. 47, No. 4, 2004, pp. 374–382.

²¹ Neophodno je kratko pojašnjenje: dekolonijalnu misao ne treba shvatiti kao kritiku ili pobijanje postkolonijalne teorije. Kako je ranije u tekstu naznačeno, ona nastupa iz drugačije pozicije i uz primenu drugih analitičkih kategorija i teorijskih koncepata. Kritike nekih autora su značajne u meri u kojoj ukazuju na podražavanje evrocentrizma kreiranjem 'postkolonijalnih' koncepata koji pravdaju i učvršćuju postojeće hijerarhije (primera radi, koncept hibridnosti kod Babe, koji doživljava posebnu popularnost i proliferaciju). Kako Jang ukazuje, ovim statičnim konceptima „teoretska elaboracija sama po sebi postaje neka vrsta narativa kolonijalnog stanja”. Robert Young, *White mythologies: writing history and the west*, Routledge, London, 1990, p. 186. Wail S. Hassan, "Postcolonial Theory and Modern Arabic Literature: Horizons of Application", *Journal of Arabic Literature*, 33/1, 2002, pp. 45–64.

²² Hamid Dabashi, *Can Non-Europeans Think?*, Zed Books, London, 2015.

Evropi i analizira njihov put ka kolonijama, ne praveći razliku između emancipacije i oslobođenja ili, kako Minjolo pojašnjava, bez razmatranja kolonijalne razlike na epistemičkom planu.²³ Ipak, rad argentinskog filozofa oslobođenja Dusela i peruanskog sociologa Kihana (Anibal Quijano) predstavljaju ishodište za nastanak istraživačkog kolektiva zaokupljenog pitanjima kolonijalizma, teorije zavisnosti i kritičke teorije, koji postavlja okvire dekolonijalne misli u smislu u kome danas govorimo o dekolonijalnoj teoriji.²⁴ U novije vreme, Hobson i Sađed doprinose dekolonijalnom kritikom studija međunarodnih odnosa, rasvetljavanjem eurocentričnih osnova i fokusa discipline koji onemogućavaju učinkovitu analizu čak i kada je u pitanju kritička teorija međunarodnih odnosa.²⁵ Robi Šilijam (Robbie Shilliam) i Olivia Rutazibwa (Olivia Rutazibwa) otvaraju teme do sada zanemarene od strane discipline: prečutnu isprepletanost rasizma, kapitalizma i kolonijalnosti sa međunarodnim odnosima.²⁶

TEORIJSKO ODREĐENJE RAZVOJA U DEKOLONIJALNOJ TEORIJI

Koncept razvoja u dekolonijalnoj teoriji zauzima centralno mesto u kritičkom promišljanju modernosti/kolonijalnosti. Niz pretpostavki vezanih za razvoj proističe iz poimanja razvoja obuhvaćenog teorijom zavisnosti i teorijom svetskog sistema. Teorija zavisnosti tumači modernost i delovanje kapitalizma kroz koncepte centra i periferije, kojima se objašnjava globalna raspodela rada i kretanje kapitala. Ovde je neophodno pojašnjenje upotrebe terminologije Jug i Sever, tj. tendencije da se terminologija preuzeta iz teorije zavisnosti ili analize svetskog sistema koristi, uprkos kritici binarizma, redukcionizma i esencijalizacije. Moguće logičke protivrečnosti će biti prevaziđene pojašnjenjem odnosa između kritičkih viđenja razvoja, kao i ključnog pojma 'kolonijalne razlike' kao spektra, pre nego dvostrukosti.

---

²³ Walter D. Mignolo, "The Geopolitics of Knowledge and the Colonial Difference", *Multitudes* 6, 2001, p. 64.

²⁴ Minjolo ističe da je potrebno izbegavati termin 'teorija' i zameniti ga terminom 'opcija', radi što jasnijeg ispoljavanja nedoktrinarnosti dekolonijalne misli.

²⁵ John M. Hobson and Alina Sajed, "Navigating Beyond the Eurofetishist Frontier of Critical IR Theory", *International Studies Review* 19, 2017, pp. 547–572.

²⁶ Olivia Rutazibwa, "Hidden in Plain Sight: Coloniality, Capitalism and Race/ism as Far as the Eye Can See", *Millennium* 48(2): 2020, 221–241; Robbie Shilliam, "Race and Development" in H. Weber (ed.), *The Politics of Development: A Survey*, Routledge, Abingdon, 2014, pp. 31–48.

Dekolonijalna teorija počiva na shvatanju da kolonijalizam kao poredak moći i vid upravljanja i eksploatacije značajnog dela teritorija sveta ne nestaje ukidanjem kroz proces dekolonizacije. Zvanična dekolonizacija ukida formalni poredak kolonijalizma i status kolonije, dok kolonijalne strukture, formirane vekovima, i logika moći koja je iz njih proistekla nastavljaju da traju i prožimaju režime koji su usledili: površinski sloj kolonijalizma nestaje, a na delu ostaje kolonijalnost. „Tranzicija od modernog kolonijalizma ka globalnoj kolonijalnosti” podrazumeva promenu modela upravljanja i drugačije manifestacije moći, ali postojeće strukture održavaju kontinuitet u pogledu ustanovljenih vrednosti i hijerarhija.²⁷ Hijerarhijske strukture i produžetak asimetrija moći reprodukuju tzv. kolonijalnu razliku.²⁸ Imperijalne i kolonijalne razlike su isprepletene i čine kolonijalnu matricu moći.

Kolonijalnost je neodvojiva od modernosti i kao modernost/kolonijalnost, ključni pojam dekolonijalne kritike, proishodi iz pojma kolonijalnosti moći koji je kreirao peruanski sociolog Anibal Kihano. Pojam objašnjava dugoročne i još uvek postojeće efekte kolonijalnih klasifikacija u političkom, društvenom i ekonomskom domenu, kao i hijerarhije znanja i društvene tehnologije proizvodnje i reprodukcije razlike i isključenja na osnovu nasledenih klasifikacija.²⁹ Kolonijalna razlika, koja proizlazi iz kolonijalnosti, predstavlja liniju koja razgraničava 'ispravnu' misao od 'nepotpune' ili 'devijantne'.³⁰ Na granicama zapadne filozofije su linije razgraničenja između 'univerzalnog' znanja Severa, shvaćenog kao objektivnog i racionalnog, i 'lokalnog' znanja, koje je zapadna misao brisala kao manjkavo, nepotpuno i devijantno (kako Minjolo ističe, svejedno je da li je to zapadna misao činila 'zdesna' ili 'sleva'):

Kolonijalna razlika funkcioniše tako što pretvara razlike u vrednosti i ustanovljava hijerarhiju ljudskih bića u ontološkom i epistemološkom smislu. Ontološki, pretpostavka je da postoje inferiorna bića. Epistemološki, pretpostavka je da su inferiorna bića racionalno i estetski manjkava.³¹

---

²⁷ Ramon Grosfoguel and A. M. Cervantes-Rodriguez, *The modern/ Colonial/ Capitalist World-System in the Twentieth Century*, op. cit., p. 6.

²⁸ Castro-Gómez & Grosfoguel, *El Giro Decolonial*, op. cit., p. 13; Anibal Quijano, op. cit., p. 381.

²⁹ Anibal Quijano, "Colonialidad del Poder y Clasificación Social", *Journal of World-Systems Research*, VI, 2, 2000, pp. 342–386.

³⁰ Walter D. Mignolo, "The Geopolitics of Knowledge and the Colonial Difference", *The South Atlantic Quarterly*, 101/1, 2002, pp. 57-96.

³¹ Walter D. Mignolo, *The Darker Side of Western Modernity*, Duke University Press, Durham and London, 2011, p. 9.

Kolonijalna razlika, dakle, ne predstavlja fiksiranu geografsku podelu sveta ili biološku kategoriju, niti je kriterijum za bilo koji vid tipologije. Kao konstrukcija kolonijalnosti, kolonijalna razlika se manifestuje u različitim formama na različitim lokacijama, prilagođavajući se kriterijumima kolonijalnosti. Na ovaj način funkcioniše uz određenu 'fleksibilnost': ne možemo govoriti o rigidnoj podeli na 'centar', 'periferiju' i 'poluperiferiju', 'Istok' i 'Zapad' ili 'Sever' i 'Jug', u svetlu saznanja da kolonijalna razlika proizvodi efekte svuda, a na osnovu pomenutih vrednosti i hijerarhija. U zoni pomenutog razgraničenja postaje vidljiva kroz lokalne istorije i znanja.³² Minjolo uvođenjem različitih geografskih lokacija, istorijskih konteksta i znanja ukazuje na postojanje graničnih zona zatečenih između lokalnih istorija i globalnih kolonijalnih dizajna. Opiranje sprovođenju globalnog/kolonijalnog dizajna izaziva indirektno i direktno nasilje, a cilj je kontinuirano i neoslabljeno reprodukovanje kolonijalnosti.³³

Ustanovljeni u okvirima teorije zavisnosti, pojmovi 'centar' i 'periferija' vremenom bivaju zamenjeni pojmovima 'Globalni sever' i 'Globalni jug' i ulaze u široku primenu kao svojevrsni eufemizmi za 'razvijene' i 'nerazvijene', i dalje proizvodeći efekat rasne kategorizacije.³⁴ Uz osvrt na raniju konstataciju o neadekvatnosti primene binarnih kategorija, opravdanje za upotrebu pojmova 'Globalni jug' ili 'Jug' se donekle može sagledati u okvirima diskusije o strateškom esencijalizmu.³⁵ Radi se o svojevrsnom retoričkom ili strateškom dodeljivanju identiteta bez pokušaja da se ustanove suštinski identiteti. Kod Spivak i Fanona postoje podudarni stavovi koji ukazuju na strateški esencijalizam kao političku taktiku, strategiju za kolektivnu reprezentaciju sa političkim ciljem. Ipak, Spivak dopušta da esencijalizam ove vrste može da posluži i kao istoriografsko sredstvo, kritički kontrapunkt evrocentričnim i orijentalističkim diskursima.³⁶ Drugim rečima, kritičkim čitanjem sa svesću i uvidom u situiranost pisanih istorija u određenom elitnom diskursu, istorijski arhiv se razotkrivanjem nesavršenosti reprezentacije ne ograničava, već proširuje. Na sličan način, u slučaju odabira naizgled binarnih kategorija 'Juga' i 'Severa' od strane mislilaca koji svoje uporište imaju u kritičkoj poziciji u odnosu na domen hegemonije moći, jednako je u pitanju svojevrsna samoesencijalizacija,

---

³² Walter D. Mignolo, "The Geopolitics of Knowledge and the Colonial Difference", *Multitudes*, 6, 2001.

³³ Walter D. Mignolo, "Delinking: The Rhetoric of Modernity, the Logic of Coloniality and the Grammar of de-Coloniality", *Cultural Studies*, 21(2-3), 2007, p. 450.

³⁴ Kamna Patel, "Race and a Decolonial Turn in Development Studies". *Third World Quarterly*, 2020, pp. 1463-1475.

³⁵ Julian Go, *Postcolonial Thought and Social Theory*, op. cit. pp., 60-61.

³⁶ *Ibidem*.

ali sa primarno epistemološkim dejstvom.³⁷ Na isti način možemo prihvatiti i prenošenje pomenutih termina, kao i pojmove periferije, poluperiferije i centra, kao svojevrsnu lingvističku ekonomiju dekolonijalne misli, dok se sadržaj ovih pojmova sagledava u svetlu kolonijalne razlike. Modernost je neodvojiva od evropskog kolonijalnog projekta³⁸, a dekolonijalna misao se odvaja od geografskog determinizma i evrocentrizam i modernost spaja u jedinstvenom epistemološkom okviru kolonijalnosti. Ne postoje geografske smernice niti ograničenja dejstva epistemološkog nasilja kolonijalnosti. Ukratko, Jug nije geografska odrednica položaja, već je, kako Dusel napominje, „metafora za ljudska stradanja pod globalnim kapitalizmom”.³⁹

U pogledu odnosa između dekolonijalne misli i analize svetskog sistema, Minjolo ističe koje su dve zajedničke crte: kritika kapitalizma, neoliberalnog tržišta i formalne demokratije, sa jedne strane; sa druge, shvatanje modernosti kao pojave koja se razvija od šesnaestog veka sa usponom kapitalizma i pojavom Atlantske trgovine. Ipak, prema Minjolovom viđenju, ovde nastaje prekid između Volerstina, sa jedne, i Dusela i Kihana, sa druge strane: njihova teorija, kao i oni sami, pozicionirani su na različitim krajevima kolonijalne razlike. On naglašava postojanje dve srodne, ali različite paradigme modernosti i modernog svetskog sistema, gde analitički okvir modernog svetskog sistema omogućava sagledavanje veze između kolonijalnosti i modernosti:

Modernost stavlja akcenat na Evropu. Analiza modernog svetskog sistema uvodi kolonijalizam u priču, mada kao derivativni, pre nego

---

³⁷ Ovde dolazimo do lokusa enuncijacije (*locus of enunciation*) kao geopolitičke i fizičko-političke lokacije subjekta koji govori. Situiranost u određenoj realnosti, u telesnom, geografskom, istorijskom i ideološkom kontekstu je u tradiciji 'Zapadne' nauke skrivena kao irelevantna u medijaciji 'nauke' kao univerzalne i objektivne. Svest o situiranosti omogućuje lokalizaciju znanja, negiranje njegove univerzalnosti i razotkrivanje ograničenja naučnih saznanja (Eduardo De Figueiredo & Juliana Martinez, "The Locus of Enunciation as a Way to Confront Epistemological Racism and Decolonize Scholarly Knowledge", *Applied Linguistics*, Volume 42, Issue 2, April 2021, pp. 355–359). Ovo upućuje na Čakrabartijev zahtev za provincijalizacijom znanja (*Dipesh Chakrabarty, Provincializing Europe – Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, 2000).

³⁸ „Dusel je na ovo pitanje odgovorio konceptom transmodernosti, pod čime je modernost smatrao ne isključivo evropskim, već i planetarnim fenomenom, kome su doprinosili 'izopšteni varvari', mada se njihov doprinos nije priznavao kao značajan. Duselovi argumenti podsećaju na južnoazijski projekat Subalternih studija, mada je njegova argumentacija zasnovana na zaostavštinama ranijih kolonijalizama (španskom i portugalskom)” (Walter Mignolo, "The Geopolitics of Knowledge and the Colonial Difference", op. cit., pp. 57–58).

³⁹ *Ibidem*, p. 66.

konstitutivni element modernosti, jer i dalje ne omogućava vidljivost kolonijalnosti, one druge (mračnije?) strane modernosti. ... Modernost (i očigledno, postmodernost) održavaju imaginarijum Zapadne civilizacije kao nepatvoreni razvojni tok od stare Grčke do Evrope osamnaestog veka, gde su postavljene osnove modernosti. Moderni svetski sistem, međutim, svoje početke locira u petnaestom veku i kapitalizmu.⁴⁰

Minjolo u delu Kihana i Dusela pronalazi izvore za shvatanje modernog, kolonijalnog svetskog sistema kao strukture koja se istorijski preklapa sa širenjem kapitalizma, a koja istovremeno nosi kolonijalnost i kolonijalnu razliku.⁴¹ Srodne teorijske pravce stavlja u dekolonijalnu perspektivu i staje u odbranu teorije zavisnosti, jer zavisnost neosporno predstavlja manifestaciju kolonijalnosti moći, a kritičari teorije pronalaze manjkavosti u konceptualnoj strukturi zavisnosti, a ne njenoj suštini. Analiza svetskog sistema, prema Minjolu, nastaje kao kritika unutar sistema, „evrocentrična kritika evrocentrizma” i poziv za akademsku promenu u domenu društvenih nauka u okvirima 'Severa'. Teorija zavisnosti je, međutim, izraz stremljenja unutar zemalja 'Juga' i formulisanih na 'Jugu', doprinos „onih koji su izostavljeni iz diskusije”, kako bi se omogućila društvena transformacija.

Ukoliko zavisnost modernog/kolonijalnog svetskog sistema više nije strukturirana tako da prati dihotomiju centar/periferija, ovo ne znači da je zavisnost nestala samo zato što dihotomija danas nije jednako jasna kao što je to bila juče. Ono što Kihano naziva 'istorijsko-strukturnom zavisnošću' ne treba da se ograničava na dihotomiju centar/periferija.⁴²

Razvoj, kao jednovremeno retorika i oruđe modernosti/kolonijalnosti, podrazumeva i održava pomenute hijerarhije u ontološkom i epistemološkom smislu, dodajući racionalnoj i estetskoj manjkavosti nerazvijenost kao inherentno svojstvo. Razvoj kao retorika modernosti nameće učešće i doprinos globalnoj kolonijalnosti u težnji da se ostvari 'civilizacijski' pomak. Minjolo ističe značaj Aminovog koncepta 'isključenja' (*de-linking, la disconnection*, Samir Amin), pritom se ne ograničavajući na ekonomsku sferu.⁴³ Isključenje, pritom, ne podrazumeva potpuno povlačenje iz komercijalnih i

---

⁴⁰ Walter Mignolo, "The Geopolitics of Knowledge and the Colonial Difference", op. cit., p. 66.

⁴¹ *Ibidem*, p. 61.

⁴² *Ibidem*, p. 62.

⁴³ Walter D. Mignolo, *Delinking*, op. cit.

finansijskih tokova (*autarky*), već otpor diktatu globalizacije na nacionalne razvojne strategije.⁴⁴ Amin daje predlog 'policentričnog sveta' kao rešenja za države Trećeg sveta nakon ekonomskog i političkog otklona od uticaja evropskih kapitalističkih država i SAD-a. Primenjujući Aminov koncept u preklapanju sa Kihanovim pojmom '*desprendimiento*', Minjolo zahteva epistemološko isključenje u odnosu na retoriku modernosti i logiku kolonijalnosti, što bi dovelo do epistemološkog zaokreta od univerzalnosti 'zapadnog' znanja ka pluriverzalnosti kao univerzalnom projektu⁴⁵ – prihvatanju različitih epistemologija, znanja, razumevanja koji bi doveli i do drugih naučnih osnova za održiv suživot. Za rezultat se dobija i niz različitih 'razvoja' utemeljenih u pojedinačnim kontekstima.

Kako bi objasnio suštinsku raznovrsnost kao višeličje, preplitanje raznolikih lokalnih istorija i njihovu neizbežnu izloženost modernosti/kolonijalnosti, Minjolo angažuje Kozelekove koncepte 'prostora iskustva' i 'horizonta očekivanja'. Produktivnost rase kao kategorije u ekonomskom, kulturnom i političkom smislu proizvodi vrednosno kategorisanje delova sveta kao Prvog, Drugog ili Trećeg sveta. Lokalne istorije stoga imaju tačku susreta i zajedničko iskustvo u narativima dekolonizacije. Prema Minjolu, ovde je osnova nove logike, graničnog mišljenja (*border thinking*), koje „proizvodi metod za sprovođenje dekolonijalne promene i funkcioniše kao spona između različitih iskustava eksploatacije koja sada mogu biti promišljena i istražena u sferi kolonijalne i imperijalne razlike”.⁴⁶ Ova tačka susreta u zajedničkom iskustvu dolazi namesto Kozelekovog 'prostora iskustva', dok je 'horizont očekivanja' zamenjen sasvim drugom racionalnošću. U pitanju je odricanje od univerzalnog znanja u korist pluriverzalnosti kao univerzalnog projekta. Epistemološki zaokret nameće i nova viđenja mogućnosti razvoja – prvenstveno shvaćenog kao vida suživota u zajednici – daleko od jednoobraznog shvatanja progressa sa destruktivnim posledicama po život, zajednice i planetu.

Hronološki gledano, rana kritika u okvirima teorije zavisnosti odnosi se na razvojnu teoriju, politike i praksu u potrazi za boljim pristupom i pravednijom ili smislenijom politikom razvoja. Kritike postojećih politika i praksi

---

⁴⁴ Samir Amin, "A Note on the Concept of Delinking", *Review* 10(3), 1987, pp. 435–44.

⁴⁵ „Epistemološka dekolonizacija je neophodna kako bi otvorila put novoj interkulturalnoj komunikaciji, razmeni iskustava i značenja, kao osnovi druge racionalnosti... Konačno, ovo nije ništa manje racionalno od nametanja specifične kosmovizije određenog etničkog porekla kao univerzalne racionalnosti, samo zato što se ta etnička celina naziva Zapadna Evropa" (Kihano u Walter D. Mignolo, *Delinking*, op. cit., p. 453). Rešenje je u ideji interkulturalnosti u onom obliku u kome je promovišu indigeni intelektualci Ekvadora.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 498.

razvoja preduzimane su iz različitih akademskih pozicija, pa je u jednom trenutku pod uticajem postkolonijalne teorije došlo do transformacija u tradicionalnom usmerenju studija razvoja na rast, siromaštvo i nerazvijenost. Razvoj počinje da se sagledava kao kategorija znanja značajna za reprodukciju moći i održanje poredaka.⁴⁷ Neki autori smatraju da zasluga za kritički zaokret u studijama razvoja pripada postrazvojnoj školi, dok drugi korene kritičkog pristupa preovlađujućim stavovima po pitanju razvoja nalaze u delu Gandija (*swaraj* umesto razvoja), Ivana Ilića (zajedništvo umesto zavisnosti), Franca Fanona ili čak Fukoa.⁴⁸

Postrazvojna kritika, kako Ziai naglašava, preuzima destruktivnu, pre nego konstruktivnu ulogu, jednovremeno odbacujući razvoj kao „evrocentrični diskurs, imperijalistički projekat i besmislen koncept”.⁴⁹ Dekolonijalna misao dosadašnje razvojne korake Globalnog severa sagledava kao integralni deo retorike modernosti i oruđe za širenje evrocentrične racionalnosti, ali u njima prepoznaje i manifestaciju nesmetanog produžetka kolonijalizma u hijerarhijskom, saznajnom i praktičnom smislu.⁵⁰ Koncepti 'progres' i 'razvoja' neodvojivi su od nasilne logike kolonijalizma.⁵¹ Oni reprodukuju kolonijalnu razliku podsticanjem modela razvoja po evropskom liku, pozicionirajući tehnologiju, nauku i iskustvo Severa u superiornu poziciju, postavljajući 'ostale' u poziciju nerazvijenosti, varvarstva ili 'nikada dostižne zrelosti'.⁵²

---

⁴⁷ Gendzir (Irene Gendzier), Kili (Ray Kiely), Rist (Gilbert Rist).

⁴⁸ Doprinos Fukoa dekolonijalni autori ne negiraju, ali osporavaju njegov formativni potencijal smatrajući njegovu teoriju evrocentričnom i prečutno postavljenom u poziciji negacije neevropskog. Osnovna premisa dekolonijalne misli je nemogućnost iskoraka iz kolonijalnosti unutar kategorija zapadne misli, što zahteva epistemološku neposlušnost (*epistemological disobedience*), raskid sa arheologijom evropskih ideja (Walter D. Mignolo, "Epistemic Disobedience and the Decolonial Option: A Manifesto", *Transmodernity*, 2011, pp. 44–66). Nepobitan je značaj Fukoove teorije za sagledavanje 'režima istine' uslovljenih različitim političkim, socijalnim i istorijskim kontekstima, pa tako primenljive i na kontekst razvoja i Globalni jug (Aram Ziai, "Post-Development and Alternatives to Development" in Haslam et al. (eds.), *Introduction to International Development*, Oxford University Press, 2016, pp. 65–83).

⁴⁹ Aram Ziai, *Exploring Post-Development*, Routledge, London, 2007, p. 111.

⁵⁰ Walter D. Mignolo, "Epistemic Disobedience and the Decolonial Option", *Transmodernity*, 44–66, 2011.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² „Implicitno, nerazvijenost je, dakle, stanje detinjstva u najgorem ili adolescencije u najboljem slučaju, ali nijedna od ove dve instance ne podrazumeva stanje pune odgovornosti – naime, zrelosti. Bez odgovornosti nema delanja, a bez sposobnosti za delovanje ono što sledi su poznate matrice zavisnosti.” (Gordon R. Lewis,

Kritike razvoja naglašavaju kontrast između blistave strane modernosti, koja se tumači kao željeni razvoj sa ubrzavanjem tehničkih i tehnoloških dostignuća, i mračne strane modernosti – u dekolonijalnoj teoriji uobličene u pojmu kolonijalnosti – koja podrazumeva uskraćivanja, izmeštanja, obespravljenošću i brisanja naroda, kultura i svetova. Kao jedini put i prirodni model, nametnuta je evroatlantska civilizacija zasnovana na crpljenju kolonijalnih resursa koji jesu potrošni, uz društvenu isključenost i nemogućnost globalne jednakosti. Postrazvojna, a zatim dekolonijalna kritička misao konstatuju nemogućnost produžetka paradigme razvoj-kao-rast i njenu neodrživost kao filozofije vodilje modernih društava. Takođe prepoznaju 'trijumfalizam koji počiva na fosilnim gorivima' kao stav druge polovine XX veka, a ipak utemeljen na kolonijalnom nasleđu u shvatanjima zapadnjačkog racionalizma i praksama koje iz njih proishode.⁵³ Ovo se podudara sa dekolonijalnim viđenjem učinka Prosvetiteljstva i njegovog nasleđa u sprovođenju uništenja alternativnih svetonazora (*epistemicid*⁵⁴). Raznovrsnost prosperiteta sagledana je u najrazličitijim pojavama širom sveta koje teže zelenoj ekonomiji, ekonomiji dovoljnosti ili obnavljanju tradicionalnih formi samodovoljnosti i samoodrživosti. Razvoj je shvaćen kao stanje svesti, a ne materijalnog dostignuća, uvažavajući premisu kolonizovanog stanja uma.⁵⁵ Stanovište kolonijalnosti naturalizuje brisanje svetova, osiromašenje sprovođenjem monokulture, uništenje višeličja sveta, a razvoj deluje kao 'kolonizacija antikolonijalizma' (ili 'protivotrov za revoluciju'⁵⁶). Eskobar pojašnjava kako dekolonijalnost kao perspektiva omogućava kritičko sagledavanje mere u kojoj su nauka, proizvodnja znanja o svetu podređene 'zapadnim' kriterijumima koji omogućuju brisanje drugih vidova znanja i praksi.⁵⁷

Neki od novijih autora smatraju da je hibridni pristup moguć na mestu susreta postojećeg stava prema razvoju kao neophodnoj intervenciji i instituciji, i spremnosti da se izvrši revalorizacija vrednosti i znanja prihvatanjem

---

"Fanon and Development: A Philosophical Look" in *Philosophy and African Development*, 2011, p. 73)

⁵³ Wolfgang Sachs, *Dictionary*, op. cit.

⁵⁴ Ramón Grosfoguel, "The Structure of Knowledge in Westernized Universities", *Human Architecture*, 11(1), 2013.

⁵⁵ Ngũgĩ wa Thiong'o, *Decolonizing the Mind*, James Currey/Heinemann, Oxford, Nairobi, Portsmouth, 2005.

⁵⁶ Esteva citiran u Wolfgang Sachs, op. cit., p. 6; Walter D. Mignolo, *Globalization*, op. cit., p. 294.

⁵⁷ Arturo Escobar, *Encountering Development*, Princeton University Press, 1995.

drugih, do sada zanemarenih izvora.⁵⁸ Ovo viđenje uklanja protivrečnosti između dekolonijalnog pristupa i paradigme smanjenja siromaštva: „Primena dekolonijalnog pristupa navodi na to da intervencije usmerene na istrebljenje siromaštva treba da crpu lokalna znanja i prakse, a naročito psihološke modele koji naglašavaju fundamentalnu međuzavisnost između ljudi i njihovih ekologija”.⁵⁹

U razvijanju diskursa postrazvojnih alternativa u kontekstu Južne Amerike, Eskobar insistira na ekonomiji uzajamne povezanosti u zajednici i društveno-solidarne ekonomije. Zajednica podrazumeva i zajedništvo sa životnim okruženjem, a ekonomija dovoljnosti se suprotstavlja individualizmu i potrošačkom odnosu prema životnoj sredini.⁶⁰ Sprovođenje razvojnih projekata viđeno je u svetlu prekida i smetnji koje kreiraju u porodičnoj, društvenoj, kulturnoj i ekonomskoj sferi života stanovništva u vidu nametnutih migracija, nestajanja lokalnih identiteta i jezika, uništenja kulturnog nasleđa koje je deo prirodne sredine tradicionalnih zajednica. Kvalitet života nije 'korigovan' uslugama u domenu države, a tradicionalno shvatanje 'dobrog života' oličeno u konceptu *Sumak Kawsay* (ili *buen vivir*⁶¹) se povlači, naročito pred naletom neoliberalne komodifikacije. Neophodno je napomenuti, međutim, da je kritika razvoja kod mnogih postrazvojnih autora često predstavljena donekle esencijalistički kao demonizacija industrijske modernosti i romantiziranje predmodernih zajednica kao svojevrstnih oaza prirodne demokratičnosti i poredaka bez dejstva moći. Ziai upozorava ne samo na redukcionizam fascinacije 'tradicionalnom zajednicom', već i na opasnost da pretpostavka društvenih odnosa bez prisustva ili dejstva moći može da prikrije postojeće odnose moći.⁶²

---

⁵⁸ U ovu kategoriju ulazi nekolicina slučajeva koji se razmatraju u svetlu dekolonijalne prakse razvoja, kao što su kolektiv *El Cambalache* u Čiapasu, podrška zemljoradnicima *Enda Graf Sahel* u Senegalu ili *Kalpavriksh* u Indiji, koji radi na objedinjenom pristupu ekološkim i socijalnim pitanjima u zajednici.

⁵⁹ Sara Estrada-Villalta and Glenn Adams, "Decolonizing Development: A Decolonial Approach to the Psychology of Economic Inequality", *Translational Issues in Psychological Science*, 4(2), 2018, pp.198–209.

⁶⁰ Od primera kilombo zajednica (*quilombo, mocambo; marronage* – samostalne zajednice odbeglih robova u Latinskoj Americi i Karibima), preko Zapatističke vojske za nacionalno oslobođenje, do različitih vidova samoorganizovanja indigenih i imigrantskih grupa.

⁶¹ 'Dobar život' je koncept preuzet iz učenja indigenih naroda Amerike o harmoničnom življenju sa samim sobom, unutar zajednice i sa zajednicom kao neodvojivim delom prirode.

⁶² Ziai, *Exploring Post-development*, op. cit.

Kolonijalna era kao osnova evropske modernosti obrazloženje pronalazi u civilizacijskoj misiji, utemeljenoj u rasnim hijerarhijama ('breme belog čoveka').⁶³ Kako dekolonijalni autori, kao što su Vilson ili Šilijam, pojašnjavaju, rasa i rod kroz proživljeno iskustvo odražavaju materijalne istorijske posledice relevantne za narative kolonizacije, dekolonizacije i razvojnu programsku delatnost.⁶⁴ Pozicija dodeljena ženi u hegemonom diskursu razvoja ukazuje na produktivnost kategorije roda u domenu kolonijalnosti. Kroz prividnu konceptualnu transformaciju 'žene Trećeg sveta' iz objekta razvojne intervencije (ranija paradigma 'žene u razvoju') u aktivnu učesnicu/preduzimačicu neoliberalnog razvoja (savremena paradigma rodno senzitivnog razvoja), Vilson ukazuje na kolonijalnost roda. Transformacija je prividna, jer promena retorike razvoja ne nagoveštava poboljšanje položaja žene Globalnog juga: proizvodnja žene 'Juga' u agenta neoliberalne ekonomije stvara privid da je neoliberalizam sila sa emancipatorskim dejstvom.⁶⁵ Rasizam ili rasni identitet predstavljeni su u javnom diskursu razvoja kao nepomirljivi sa nezaustavljivim napretkom na polju prava i sloboda, pojedinaca i tržišta, kao atavističke pojave. Razvoj kao skup praksi i diskursa, kako Šilijam navodi, predstavlja hijerarhijsko pozicioniranje rasno klasifikovanih grupa, tako da rasa čini fundamentalni princip svetskog razvoja.⁶⁶ Gordon razvoj naziva izrazom 'zapadnog narcizma', koji je izraz zapadnjačkih stavova i političkih prioriteta, bez ikakvog objektivnog uporišta u realnim potrebama društava Trećeg sveta.⁶⁷

Koncept razvoja zamenjuje civilizacijsku misiju ili, tačnije, popunjava isti okvir u domenu savremenosti. Ova konfiguracija moći omogućava reprodukciju kolonijalne matrice moći putem dominantnih diskursa današnjih vlada i međunarodnih organizacija.⁶⁸ Sledeći Minjola, koncept razvoja i nerazvijenosti su nove verzije retorike modernosti, a oba koncepta su osmišljena radi reorganizacije temporalne i prostorne kolonijalne razlike.⁶⁹ Sve veći broj

---

⁶³ Kako Go napominje, u slučaju Francuske u periodu nakon Prvog svetskog rata, kolonijalizam je prećutno prihvaćen kao „milosrdni poduhvat ljudske solidarnosti” (op. cit., p. 24, 153).

⁶⁴ Alexander Anievas et al., *Race and Racism in International Relations*, Routledge, London, 2015; Kalpana Wilson, *Race, Racism and Development*, Zed Books, London and New York, 2012.

⁶⁵ Kalpana Wilson, “Towards a radical re-appropriation: gender, development and Neoliberal Feminism”, *Development and Change*, 46 (4), 2015.

⁶⁶ Robbie Shilliam, “Race and Development”, op. cit.

⁶⁷ Gordon Lewis, “Fanon and Development”, op. cit.

⁶⁸ Vanessa Boanada Fuchs, *Law and Development: Critiques from a Decolonial Perspective*, desiguALdades.net Working Paper Series 53, Berlin, 2013.

⁶⁹ Walter Mignolo, *Delinking*, op. cit., pp. 472–3.

studija razvoja, na makro ili mikronivou, rađenih iz ugla dekolonijalne kritike ukazuje na uvreženost retorike razvoja kao konstitutivnog elementa retorike modernosti. Kako Ndlovu i Makoni ukazuju, razvojne intervencije različitih razmera, uključujući strategije za lokalni ekonomski razvoj, preduzimaju se sa verovanjem da će značajno ili postepeno dovesti do opšteg ekonomskog uspona. Njihova studija strategija lokalnog ekonomskog razvoja u Južnoj Africi pokazuje koliko intervencije ove vrste doprinose reprodukciji ekonomskih nejednakosti. Pozicioniranje kolonizovanog subjekta u domenu 'nepostojanja' oduzima prilike za ekonomski razvoj i samoostvarenje, čime se manifestuje efekat kolonijalnosti u društvu koje je prostorno, socijalno i ekonomski fragmentisano dugo nakon prekida kolonizacije i aparthejda.⁷⁰

Luis objašnjava logiku iza negiranja mogućnosti razvoja nezavisnog od evrocentrične norme, jer standard razvoja određuju evropska civilizacija i 'bela normativnost'. 'Bela normativnost' nastaje u periodu evropske ekspanzije kao odgovor na drugost, kao potvrda evropske globalne moći koja se definiše kontrastom između evropske čovečnosti i luminalnih bića ili 'konceptualne drugosti'. Logički je prihvatljivo da i bića 'konceptualne drugosti' na ovaj način počinju da proizvode sopstvene 'drugosti', nova razgraničenja, uz podsećanje na Fanonovu tezu o nacionalizmu u neokolonijalnom momentu, „gde ksenofobična i rasistička zaštita ograničenih resursa vodi do promašnog pokušaja izgradnje nacionalne svesti”.⁷¹

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Nedostatak makroekonomskih alternativa, ponuđenih formulaičnih rešenja za prevazilaženje paradoksa razvoja najčešća je zamerka na račun postrazvojne ili dekolonijalne kritike razvoja.⁷² Ziai upozorava na nekoliko mogućnosti

---

⁷⁰ Morgan Ndlovu and Eric Makoni Nyembezi, "The Globality of the Local? A Decolonial Perspective on Local Economic Development in South Africa", *Local Economy*, 29(4–5), 2014, pp. 503–18.

⁷¹ Gordon Lewis, *Fanon And Development*, op. cit., p. 74.

⁷² „Zamislite Marksa, po okončanju rada na 'Kapitalu', ophrvanog sumnjama da li je komunističko društvo uopšte moguće, pa odmah zatim kako zaključuje, pošto nikakva praktična rešenja ne proističu iz njegove kritike kapitalističkog sistema, da je bolje da se držimo sistema koji poznajemo. Prema nekima, istorija bi potvrdila da je u pravu, ali to bi nas ostavilo bez kritike kapitalističkih odnosa koja je još uvek inspiracija za mnoge. Sličan odnos stiče uporište kada su u pitanju teorije grupisane pod naslovom postrazvoj ili poststrukturalistička kritika razvoja.” (Knut Nustad, "Development – The Devil We Know?" in *Exploring Post-Development*, Routledge, London, 2007, p. 35)

(zlo)upotrebe kritičkog odnosa prema razvoju za podsticaj neoliberalnim tendencijama, kao i populističkim, tradicionalističkim i kvazikomunitarnim težnjama sa političkom pozadinom. Neoliberalizam, evidentno, promoviše određenu ideju prosperiteta na račun slabljenja države, koja isključuje svaku mogućnost pravične i jednake raspodele ili redistribucije, pa tako implicitno prihvata tezu o prirodnoj nemogućnosti jednakog životnog standarda za sve stanovnike planete:

... stvaranje određenih alternativa svetskom tržištu bi predstavljalo pretnju neoliberalnom kapitalizmu i dovelo do povlačenja potrebnog rada i dobara iz svetskog sistema. Navodni nedostatak alternativa globalnom kapitalizmu nakon 1989. osnovna je premisa za prihvatanje neoliberalnih politika, čak i od strane onih koje te politike evidentno osiromašuju i stavljaju u nepovoljnu poziciju, što čini centralnu ideološku osnovu neoliberalizma.⁷³

Opservacija o postrazvojnoj teoriji kao poslednjem uporištu 'plemenitog divljaka', uz idealizaciju tradicionalnih zajednica i njihovih kultura, jednako je u današnjem akademskom kontekstu primenljiva na dekolonijalnu misao.⁷⁴ Sve veća proliferacija dekolonijalne teorije, kao svojevrsnog akademskog trenda bez pažljivog i temeljnog iščitavanja izvora, za rezultat ima masovnu pojavu esencijalizama 'terena', 'zajednica', 'lokalne kulture', 'solidarnosti' i 'zajedničke akcije'. Ovo navodi na zaključak da je i u ovom kontekstu relevantna kritika neoliberalnog preuzimanja i adaptacije kritičke misli, kao i da se sve veći broj autora povodi za komodifikovanim akademskim 'znanjem' čime, svesno ili nesvesno, doprinosi dihotomijama razvijeni-nerazvijeni, moderni-tradicionalni naglašavanjem statičnosti kultura 'drugih'.

Kritiku razvoja neki autori smatraju jednako autoritarnom kao i ustanovljene doktrine razvoja, dok drugi smatraju da se odsustvom ponude alternativnih i univerzalnih rešenja drži strana društvenih pokreta ili lokalnih organizacija koji se uklapaju u date teorijske okvire.⁷⁵ Ovde je neophodno napomenuti da dekolonijalna škola korene vuče iz specifičnih društvenih tokova: sa prostora Latinske Amerike, iz alžirskog rata za osobođenje i borbe za dekolonizaciju naroda Afrike. U tom smislu, dekolonijalna misao ne nameće zahtev oportunog vezivanja za društvene pokrete i organizacije, ne nudi

⁷³ Aram Ziai, *Exploring Post-Development*, op. cit., p. 115.

⁷⁴ Ray Kiely, "The Last Refuge of the Noble Savage? A Critical Assessment of Post-Development Theory", *The European Journal of Development Research*, 11(1), 1999, pp. 30–55.

⁷⁵ *Ibidem*.

normativna rešenja za društvenu akciju, već u različitim kontekstima prepoznaje primere dekolonijalne prakse.

Percipirana je i tendencija odbacivanja i demonizacije svakog vida modernosti i razvoja. Generalizacija je, ipak, neopravdana, jer stavovi različitih autora pokrivaju širok teren od osude, preko osporavanja, do negiranja efektivnog postojanja razvojne delatnosti. Neki od autora prihvataju koncept hibridizacije kao vid pomirenja modernosti sa tradicionalnim zajednicama, za tim potrebe za reevaluacijom zapadnih i nezapadnih kultura. Primera radi, Rist smatra da ono što je nestalo, izbrisano i uništeno u političkom projektu razvoja nepovratno je izgubljeno, ali da postoji prostor za nova rešenja između modernosti, tradicije i novih vidova samoupravljanja.⁷⁶ Rist i Eskobar nas dovode do dekolonijalnog viđenja ovog problema: nemogućnost postojanja u izolaciji od kolonijalne matrice moći ostavlja jedino prostor za dekolonijalnost kao praksu koja počinje epistemološkim raskidom, dekolonijalnim zaokretom koji dolazi iz zone 'graničnog' mišljenja, epistemološki privilegovanog gledišta graničnog mišljenja, jednako izloženog retorici modernosti i efektima kolonijalnosti.

Ziai smatra da se kritičko mišljenje o razvoju, sa jedne strane, kreće u pravcu skepticizma, koji poprima pozitivan kurs vezivanjem za radikalno demokratske tendencije. Sa druge, međutim, biva instrumentalizovano u neopopulističkim i reakcionarnim težnjama, gde je naglasak stavljen na jačanje zajednice, otpor industrijskoj civilizaciji i jačanje primarne proizvodnje.⁷⁷ Ovo zapažanje – ili upozorenje – jednako je validno kada je u pitanju sve češće pozivanje na dekolonizaciju u najširem smislu, pri čemu se potpuno previđaju smisao i svrha dekolonijalnog projekta:

Lako usvajanje diskursa dekolonizacije od strane obrazovnih kampanja i akademske zajednice, vidljivo u povećanom broju poziva da se 'dekolonizuju škole', da se koriste 'dekolonizujuće metode' ili da se 'dekolonizuje mišljenje studenata', pretvara dekolonizaciju u metaforu. ... Metaforizacija dekolonizacije omogućava niz brisanja ili 'iskoraka ka nevinosti', koji problematično pokušavaju da izmire krivicu i saučesništvo kolonizatora, kako bi osigurale njegovu budućnost.⁷⁸

---

⁷⁶ Gilbert Rist, *The History of Development*, Zed Books, London, 2008.

⁷⁷ Pominje koncept *Gharbzadegi* koji nakon Islamske revolucije u Iranu 1979. godine postaje zvanična državna doktrina (Ziai, "Post-Development and Alternatives to Development", op. cit.).

⁷⁸ Eve Tuck and K. Wayne Yang, "Decolonization Is Not a Metaphor", *Decolonization: Indigeneity, Education & Society*, 1(1), 2012, pp. 1–40.

U razmatranjima koja angažuju dekolonijalni pristup i metod neophodno je ne gubiti iz vida pravovremeno upozorenje – formulisano u odgovor na akademski trend dekolonizacije – da dekolonizacija nije metafora. Potreban je dodatni oprez u sagledavanju projekta razvoja u svetlu sve češće metaforičke dekolonizacije, kako instrumentalnost projekta u procesima održanja kolonijalnih odnosa ne bi postala manje vidljiva.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Alatas, Syed Farid and Vineeta Sinha, *Sociological Theory Beyond the Canon*, Palgrave Macmillan, London, 2017.
- [2] Amin, Samir, "A Note on the Concept of Delinking", *Review (Fernand Braudel Center)* 10(3), 435–44, 1987.
- [3] Anievas, Alexander, Nivi Manchanda & Robbie Shilliam, *Race and Racism in International Relations – Confronting the Global Color Line*, Routledge, London, 2015.
- [4] Bilgen, Arda, Aftab Nasir & Julia Schöneberg, "Why positionalities matter: reflections on power, hierarchy, and knowledges in 'development' research", *Canadian Journal of Development Studies*, 2021.
- [5] Boanada Fuchs, Vanessa, *Law and Development: Critiques from a Decolonial Perspective*, desiguALdades.net Working Paper Series 53, Berlin, 2013.
- [6] Boatcă, Manuela, *Global Inequalities Beyond Occidentalism*, Routledge, 2015.
- [7] Du Bois, W. E. B., *The Souls of Black Folk*, Millenium Publications, Lexington, 2014.
- [8] Castro-Gómez, Santiago and Ramón Grosfoguel, *El Giro Decolonial – Reflexiones Para Una Diversidad Epistemica Mas Alla Del Capitalismo Global*. Bogota: Siglo del Hombre Editores; Universidad Central, Instituto de estudios Sociales Contemporaneos y Pontificia Universidad Javeriana, 2007.
- [9] Césaire, Aimé, *Discourse on Colonialism*, Second edition, Monthly Review Press, New York, 1972.
- [10] Chakrabarty, Dipesh, *Provincializing Europe – Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, Princeton, 2000.
- [11] Cowen, M. P. & Robert Shenton, *Doctrines Of Development*, Routledge, London and New York, 2005.
- [12] Dabashi, Hamid, *Can Non-Europeans Think?* Zed Books, London, 2015.
- [13] Dussel, Enrique, "Europe, Modernity, and Eurocentrism", *Nepantla: Views from South* 1(3), 2000.
- [14] Eduardo H. Diniz de Figueiredo and Juliana Martinez, "The Locus of Enunciation as a Way to Confront Epistemological Racism and Decolonize Scholarly Knowledge", *Applied Linguistics*, 1–6, 2019.

- [15] Escobar, Arturo, *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton University Press, Princeton, 1995.
- [16] Estrada-Villalta, Sara and Glenn Adams, "Decolonizing Development: A Decolonial Approach to the Psychology of Economic Inequality", *Translational Issues in Psychological Science*, 4(2): 198–209, 2018.
- [17] Fanon, Franz, *The Wretched of the Earth*, Grove Press, New York, 1963.
- [18] Fraser, Nancy, "Recognition, Redistribution and Representation in Capitalist Global Society", *Acta Sociologica*, Vol. 47, No. 4, 2004, pp. 374–382.
- [19] Go, Julian, *Postcolonial Thought and Social Theory*, Oxford University Press, New York, 2016.
- [20] Grosfoguel, Ramon and Cervantes-Rodriguez, Ana Margarita, *The modern/ Colonial/ Capitalist World-System in the Twentieth Century: Global Processes, Antisystemic Movements, and the Geopolitics of Knowledge*. Greenwood Press, Westport/London, 2012.
- [21] Grosfoguel, Ramón, "The Structure of Knowledge in Westernized Universities: Epistemic Racism/Sexism and the Four Genocides/Epistemicides of the Long 16th Century", *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, 11(1), 2013.
- [22] Hassan, Wail S., "Postcolonial Theory and Modern Arabic Literature: Horizons of Application", *Journal of Arabic Literature*, 33/1, 2002.
- [23] Hobson, John M. and Alina Sajed, "Navigating Beyond the Eurofetishist Frontier of Critical IR Theory: Exploring The Complex Landscapes of Non-Western Agency", *International Studies Review*, 19: 547–572, 2017.
- [24] Keating, AnaLouise, *The Gloria Anzaldúa Reader*, Duke University Press, Durham and London, 2009.
- [25] Kiely, Ray, "The Last Refuge of the Noble Savage? A Critical Assessment of Post-Development Theory", *The European Journal of Development Research*, 11(1), 30–55, 1999.
- [26] Lewis, Gordon R., "Fanon and Development: A Philosophical Look" in Keita, Lansana (ed.), *Philosophy and African Development: Theory and Practice*, CODESRIA, Dakar, 2011.
- [27] Lugones, María, *Peregrinajes/Pilgrimages: Theorizing Coalition Against Multiple Oppressions*, Rowman & Littlefield Press, New York, 2003.
- [28] Maldonado-Torres, Nelson, *Outline of Ten Theses on Coloniality and Decoloniality*, Frantz Fanon Foundation, 2016.
- [29] ——— "On the Coloniality of Human Rights", *Revista Crítica de Ciências Sociais* (114), 2017.
- [30] Mignolo, Walter D., *Local Histories/Global Designs – Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*. Princeton University Press, Princeton, 2000.
- [31] ——— "The Geopolitics of Knowledge and the Colonial Difference", *The South Atlantic Quarterly*, 101: 1, 2002.

- [32] ——— “Delinking: The Rhetoric of Modernity, the Logic of Coloniality and the Grammar of de-Coloniality”, *Cultural Studies*, 21(2–3), Globalization and the De-Colonial Option), 2007
- [33] ——— *Globalization and the Decolonial Option*, Routledge, London and New York, 2010.
- [34] ——— “Epistemic Disobedience and the Decolonial Option: A Manifesto”, *Transmodernity*, 44–66, 2011.
- [35] ——— *The Darker Side of Western Modernity*, Duke University Press, Durham and London, 2011.
- [36] Mohanty, Chandra Talpade, “Under Western Eyes – Feminist Scholarship and Colonial Discourses”, *Boundary*, 2 12(3/13), 1984.
- [37] Moosavi, Leon, “The Decolonial Bandwagon and the Dangers of Intellectual Decolonisation”, *International Review of Sociology*, 2020.
- [38] Ndlovu, Morgan & Eric Makoni Nyembezi, “The Globality of the Local? A Decolonial Perspective on Local Economic Development in South Africa”, *Local Economy*, 29(4–5): 503–18, 2014.
- [39] Nustad, Knut, “Development – The Devil We Know?” in *Exploring Post-Development – Theory and Practice, Problems and Perspectives*, Routledge, London and New York, 2007.
- [40] Patel, Kamna, “Race and a Decolonial Turn in Development Studies”, *Third World Quarterly*, 2020.
- [41] Quijano, Anibal, “Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America”, *Nepantla: Views from South*, 1(3), 2000.
- [42] Rist, Gilbert, *The History of Development*, Zed Books, London, 2008.
- [43] Rutazibwa, Olivia, “Hidden in Plain Sight: Coloniality, Capitalism and Race/Isms as Far as the Eye Can See”, *Millennium*, 48(2): 221–241, 2020.
- [44] Sachs, Wolfgang (ed.), *The Development Dictionary*, Zed Books, London, 2010.
- [45] Shilliam, Robbie, “Race and Development”, in H. Weber (ed.), *The Politics of Development: A Survey*, Routledge, Abingdon, pp. 31–48, 2014.
- [46] Thiong’o, Ngugi wa, *Decolonizing the Mind*, James Currey, EAEP, Heineman, Oxford, Nairobi, Portsmouth, 2005.
- [47] Tuck, Eve & K. Wayne Yang, “Decolonization Is Not a Metaphor”, *Decolonization: Indigeneity, Education & Society*, 1(1): 1–40, 2012.
- [48] Waisbord, Silvio, “Family Tree of Theories, Methodologies, and Strategies in Development Communication” in Servaes J. (ed.), *Handbook of Communication for Development and Social Change*, Springer, Singapore, 2018.
- [49] Wilson, Kalpana, *Race, Racism and Development: Interrogating History, Discourse and Practise*, Zed Books, London and New York, 2012.
- [50] ——— “Towards a radical re-appropriation: gender, development and Neoliberal Feminism”, *Development and Change*, 46 (4), 2015.

- [51] Young, Robert, *White mythologies: writing history and the west*, Routledge and New York, London, 1990.
- [52] Ziai, Aram, *Exploring Post-Development – Theory and Practice, Problems and Perspectives*, Routledge, London and New York, 2007.
- [53] ——— “Post-Development and Alternatives to Development”, in Haslam et al. (eds.), *Introduction to International Development: Approaches, Actors, and Issues*, Oxford University Press, 65–83, 2016.

Jelena Vićentić

DEVELOPMENT AND THE DECOLONIAL TURN:
METHOD, CONCEPTS, CRITIQUES AND ALTERNATIVES

Abstract

After decades of critical insights from various theoretical positions, development continues to be considered a contested and sometimes contradictory concept. This paper presents the contribution of decolonial thought to the critiques of development, as well as examining how this approach enables more comprehensive assessment of the problem and the alternatives through an epistemological shift, known as the decolonial turn. Drawing from the genealogy and the core concepts of decolonial theory, it outlines the decolonial understanding of development as an aspect of the rhetoric of modernity and a practice of reproduction of coloniality.

Keywords:

coloniality, modernity, colonial difference, decolonial option, development.